

Страшок А. А.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ ОБІЗНАНИХ ОСІБ ТА ФОРМИ ЇХ ЗАЛУЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

THE CONCEPT OF KNOWLEDGEABLE PERSONS AND FORMS OF THEIR INVOLVEMENT IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE

У науковій статті автором досліджено поняття обізнаних осіб у кримінальному судочинстві України. Зокрема, визначено, що вперше термін «обізнані особи» з'явився ще у XIX столітті та був закріплений у Зводі кримінальних законів Російської імперії 1832 року та Статуті кримінального судочинства 1864 року. Зазначено, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві термін «обізнані особи» відсутній, проте він зустрічається в численних вітчизняних наукових публікаціях з кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи. Автором проаналізовано численні визначення поняття «обізнані особи», надані вітчизняними та зарубіжними науковцями та на їх підставі сформульовано авторське визначення. На підставі позиції науковців та власного авторського визначення поняття «обізнані особи» автором визначено низку ознак, які їм притаманні. Досліджено, що у науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння системи та класифікації форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Зазначено, що сенс відмінностей зводиться до того, що одні науковці перераховують форми використання спеціальних знань, не вказуючи будь-яких підстав, інші пропонують проводити класифікацію на різних підставах з урахуванням суб'єкта, який застосовує спеціальні знання, доказового значення отриманих результатів, за видом діяльності, мети використання тощо. Стверджено, що більшість науковців поділяють способи залучення обізнаних осіб на дві основні форми – процесуальну та непроцесуальну, проте існують пропозиції щодо виділення та класифікації форм використання спеціальних знань на підставі інших критеріїв, які наведені у даній роботі. Визначено власні форми використання спеціальних знань (залучення обізнаних осіб) у кримінальному провадженні на основі особливостей чинного кримінального процесуального регулювання правового статусу обізнаних осіб і порядку їх залучення до участі в кримінальному провадженні, а також доказового значення результатів такої участі. Виокремлено такі форми використання спеціальних знань (форми залучення обізнаних осіб) у кримінальному провадженні: 1) залучення експерта; 2) залучення спеціаліста; 3) участь перекладача.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціаліст, експерт, перекладач, спеціальні знання, форми використання спеціальних знань.

In the scientific article, the author investigated the concept of knowledgeable persons in the criminal justice system of Ukraine. In particular, it was determined that the term "informed persons" appeared for the first time in the 19th century and was enshrined in the Code of Criminal Laws of the Russian Empire in 1832 and the Statute of Criminal Procedure in 1864. It is noted that the term "informed persons" is absent in the current criminal procedural legislation, but it is found in numerous domestic scientific publications on the criminal process, criminology and forensics. The author analyzed numerous definitions of the concept of "informed persons" provided by domestic and foreign scientists and formulated the author's definition based on them. Based on the position of scientists and the author's own definition of the concept of "informed persons", the author has identified a number of characteristics that are inherent to them. It has been investigated that in the scientific literature there is no single approach to understanding the system and classification of forms of using special knowledge in criminal proceedings. It is noted that the meaning of the differences comes down to the fact that some scientists list the forms of using special knowledge without specifying any grounds, others propose to carry out classification on different grounds, taking into account the subject who applies special knowledge, the evidentiary value of the results obtained, by type activity, purpose of use, etc. It is claimed that the majority of scientists divide the methods of involving knowledgeable persons into two main forms – procedural and non-procedural, however there are proposals for the selection and classification of forms of using special knowledge on the basis of other criteria, which are given in this work. Specific forms of using special knowledge (involvement of knowledgeable persons) in criminal proceedings have been determined based on the specifics of the current criminal procedural regulation of the legal status of knowledgeable persons and the procedure for their involvement in criminal proceedings, as well as the evidentiary value of the results of such participation. The following forms of using special knowledge (forms of involvement of knowledgeable persons) in criminal proceedings are distinguished: 1) involvement of an expert; 2) involvement of a specialist; 3) participation of the translator.

Key words: criminal proceedings, specialist, expert, translator, special knowledge, forms of using special knowledge.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження передбачає використання не лише професійних знань в галузі права, але й спеціальних знань. Використання спеціальних знань у кримінальному процесі є важливою передумовою отримання достовірних доказів, а також інформації, необхідної для прийняття законних процесуальних рішень уповноваженими на те суб'єктами. Очевидно, що використання спеціальних знань безпосередньо залежить від їх носіїв, тобто осіб, які ними володіють та іменуються «обізнаними особами». Деякі науковці зазначають, що поняття спеціальних знань невіддільне від поняття обізнаної особи, оскільки поняття «спеціальні» включає сфери людської діяльності в їх диференціації, а «обізнаний» характеризує саме суб'єкта, який володіє такими відомостями [1, с. 38].

У численних наукових дослідженнях учені та практики формулюють поняття «обізнані особи», визначають ознаки та здійснюють їх класифікацію тощо. На сьогоднішній день немає єдиного підходу, який закріплений у нормативно-правових актах та науковій літературі щодо визначення поняття «обізнаних осіб», що породжує численні дискусії з даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання обізнаних осіб у кримінальному провадженні займалось велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них Ю. В. Шепітько, О. О. Бондаренко, В. Г. Гончаренко, Є. Демидова, М. Г. Щербаківський, Д. В. Куриленко, О. А. Кравченко, П. Ю. Кравчук, А. М. Лазебний, К. А. Садчикова, В. М. Махов, О. В. Селіна, І. Я. Фойницький, А. Ф. Волобуєв, Л. М. Ісаєва, інші.

Мета статті. Стаття присвячена аналізу численних визначень поняття «обізнані особи», наданих вітчизняними та зарубіжними науковцями, а також формулювання власного поняття «обізнаних осіб», ознак, які їм притаманні та форм залучення до кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «обізнані особи» з'явився ще у XIX столітті та був закріплений у Зводі кримінальних законів Російської імперії 1832 р. та Статуті кримінального судочинства 1864 р. Відповід-

но до Зводу кримінальних законів Російської імперії 1832 р. свідчення таких осіб визнавалися доказом у судочинстві. На жаль, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві (як і у КПК України 1960 р.) термін «обізнані особи» відсутній, проте ми можемо зустріти його в численних вітчизняних наукових публікаціях з кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи. Наведення та аналіз окремих з них, на нашу думку, є необхідним для ілюстрації неоднаковості розуміння його сутності, які дадуть можливість запропонувати авторське поняття.

У етимологічних словниках обізнаною особою є той, який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимось [2, с. 804]. В. М. Махов пропонує використовувати термін «обізнані особи» для усіх тих осіб, які мають спеціальні знання та навички їх застосування, не зацікавлені у результаті справи, покликані слідчим, судом для здійснення сприяння у встановленні істини по справі у випадках, формах, передбачених законом [3, с. 54]. О. О. Бондаренко визначає обізнаних осіб як будь-яких не зацікавлених у кримінальному судочинстві компетентних осіб, які володіють спеціальними знаннями і досвідом їх використання, залучені сторонами кримінального провадження, слідчим суддею, судом до участі у кримінальному процесі задля сприяння їм у вирішенні питань, що потребують застосування спеціальних знань [4, с. 90]. О. В. Селіна формулює поняття обізнаних осіб у більш широкому обсязі, а саме: це особи, які володіють спеціальними знаннями необхідного виду і структури, покликані слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, а у випадках, зазначених у законі, – залучені захисником – для надання у відповідній формі сприяння кримінальному судочинству за допомогою використання спеціальних знань [5, с. 10-11]. Л. М. Ісаєва надає поняття обізнаних осіб як осіб, що володіють спеціальними знаннями, вміннями і навичками, не зацікавлених у результаті справи, що залучаються в установленому законом порядку до оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу з метою сприяння у виявленні, розкритті, розслідуванні злочинів, здійсненні правосуддя у кримінальних справах [6, с. 38]. М. Г. Щербаківський та Д. В. Куриленко зазначають,

що обізнана особа у судочинстві – це суб'єкт, який володіє спеціальними (неправовими) знаннями у певній галузі людської діяльності або правовими знаннями, навичками їх застосування, не є професійним учасником процесу, залучається безпосередньо або опосередковано у процесуально врегульованій чи нерегламентованій формі, обов'язково або на розсуд уповноваженої особи (органу) для сприяння у вирішенні завдань судочинства, а надані ним відомості та документи використовуються як джерела доказів або довідково-орієнтуюча інформація, що слугує підґрунтям для прийняття процесуальних, тактичних та організаційних рішень [7, с. 152]. К. А. Садчікова вважає, що обізнані особи – це будь-які не зацікавлені компетентні особи, котрі володіють спеціальним знаннями в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла і досвідом їх використання та залучені сторонами кримінального провадження, судом (суддею) до участі як на початку, так і під час кримінального провадження, з метою сприяння у вирішенні питань, що вимагають застосування спеціальних знань і практичних навичок [8, с. 31]. А. Ф. Волобуєв вказував, що обізнана особа – це незацікавлена в результатах справи особа, яка володіє спеціальними знаннями в певній галузі і залучається до участі в розкритті та розслідуванні злочинів для вирішення спеціальних питань [9, с. 250]. І. Я. Фойницький під «обізнаними людьми» вважав осіб, які залучалися до участі у справі з метою спостереження і встановлення обставин, пізнання яких вимагало застосування спеціальних знань у науці, мистецтві, ремеслі чи іншій галузі та надання висновку або висловлення думки про них [10, с. 284]. Є. Демидова зазначає, що обізнана особа – це особа, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не заінтересована у вирішенні справи та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою допомоги у встановленні істини та вирішенні справи шляхом застосування своїх спеціальних знань [11, с. 263].

Проаналізувавши вищенаведені погляди науковців щодо поняття «обізнаних осіб» вважаємо, що такі думки науковців заслуговують

на підтримку, але потребують певних уточнень. Автори вказаних дефініцій до спеціальних знань, окрім відомостей, інформації про щось, в якійсь сфері, які були набуті в процесі пізнавальної діяльності, відносять ще й уміння та навички їх практичного застосування. Погоджуємося з Є. Демидовою, що знання наукових засад, отриманих шляхом навчання, без практичної діяльності не можна вважати у повному розумінні спеціальними знаннями. Лише поєднання (синтез) теоретичних та практичних засад утворює спеціальні знання. Будь-яка обізнана особа, яка залучається в кримінальне провадження, повинна не просто володіти знаннями, а й використовувати (застосовувати) їх на практиці для вирішення завдань, поставлених перед нею в рамках кримінального провадження.

О. А. Кравченко під обізнаною особою розуміє людину, котра володіє життєвими, загальнодоступними чи науковими знаннями, здобутими в результаті трудової повсякденної діяльності та особистого досвіду або загальної чи спеціальної освіти [12, с. 41].

Із наведеним поглядом не можемо погодитися, так як спеціальні знання не є загальнодоступними, здобутими в результаті трудової повсякденної діяльності. Як правило, такі знання можуть бути набуті такими особами в результаті спеціальної освіти, професійної підготовки, в ході заінтересованості та вивчення певних явищ, фактів, предметів та їх сукупностей (іншими словами хобі), саморозвитку і самовдосконалення в певній галузі науки, техніки, мистецтва тощо.

Проаналізувавши існуючі в науці точки зору щодо загального визначення поняття обізнаних осіб, вважаємо за можливе і за необхідне, сформулювати істотні ознаки, які їм притаманні: 1) володіння спеціальними знаннями; 2) незаінтересованість у результатах кримінального провадження; 3) залучення до участі в кримінальному провадженні сторонами, потерпілим, його представником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншими суб'єктами кримінального провадження, яким законом надаються права сторони чи потерпілого, слідчим суддею або судом у випадках та формах передбачених КПК; 4) залучення для

сприяння (допомоги) при вирішенні питань, які виникають під час кримінального провадження, шляхом використання й застосування належних їм спеціальних знань; 5) доказове або орієнтуюче значення результатів залучення до кримінального провадження таких осіб.

Підсумовуючи, можна сформулювати таке авторське визначення поняття обізнаних осіб – це незаінтересовані у результатах кримінального провадження особи, які володіють спеціальними знаннями та які залучаються сторонами, потерпілим, його представником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншими суб'єктами кримінального провадження, яким законом надаються права сторони чи потерпілого, слідчим суддею або судом до участі в кримінальному провадженні у випадках та формах передбачених КПК для сприяння (допомоги) при вирішенні питань, що виникають під час кримінального провадження, шляхом використання й застосування належних їм спеціальних знань; результати залучення яких мають доказове або орієнтуюче значення для кримінального провадження.

У науковій літературі єдиного підходу до розуміння системи та класифікації форм використання спеціальних знань немає. Суть відмінностей зводиться до того, що одні вчені перераховують форми використання спеціальних знань, не вказуючи будь-яких підстав, інші пропонують проводити класифікацію на різних підставах з урахуванням суб'єкта, який застосовує спеціальні знання, доказового значення отриманих результатів, за видом діяльності, мети використання тощо. Більшість науковців поділяють способи залучення обізнаних осіб на дві основні форми – процесуальну та непроцесуальну.

Не заперечуючи можливої участі осіб, які володіють спеціальними знаннями, при вирішенні окремих питань поза рамками кримінальної процесуальної діяльності, вважаємо, що її не можна розглядати як форми використання спеціальних знань саме у кримінальному провадженні. Адже вони можуть здійснюватися не у зв'язку із кримінальним правопорушенням, а результати такої участі інколи взагалі можуть його не стосуватися. У випадку ж коли, вони встановлюватимуть певні обставини, які

будуть мати значення для кримінального провадження, це не виключатиме можливості чи необхідності використання спеціальних знань у визначених законом процесуальних формах. Саме тому ми погоджуємося із тими науковцями, які виступають проти виділення будь-яких непроцесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Існують пропозиції щодо виділення та класифікації форм використання спеціальних знань на підставі інших критеріїв. Так, наприклад, М. Г. Щербаковський та Д. В. Куриленко виділяють дві основні підстави диференціації форм залучення обізнаних осіб у процес: перша – це спосіб участі у провадженні – безпосередній або опосередкований, тобто використання готових результатів їх роботи; друга – ступінь правової регламентації процесу та результатів діяльності обізнаних осіб. До безпосередньої форми залучення обізнаних осіб вчені відносять: 1) залучення експерта; 2) залучення перекладача; 3) залучення спеціаліста; 4) залучення судово-медичного експерта (крім проведення судово-медичної експертизи), який бере участь у огляді, освідуванні, судово-медичному обстеженні; 5) залучення педагога, психолога (крім проведення психологічної експертизи), які беруть участь у слідчих (розшукових) діях із участю малолітніх або неповнолітніх осіб; 6) залучення лікаря, який може замінювати судово-медичного експерта та бере участь у допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого; 7) залучення психіатра (крім проведення психіатричної експертизи), який бере участь у судовому засіданні щодо примусового направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу та надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; опосередкованої – 1) залучення ревізора та перевіряючого; 2) залучення медичного працівника, лікаря, які надають медичну допомогу затриманому та фіксують у нього будь-які тілесні ушкодження; 3) залучення психіатра, крім проведення психіатричної експертизи, які складають письмову заяву або висновок, що обґрунтовують необхідність продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру; 4) залучення фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді [7, с. 149-151].

Вважаємо за необхідне при визначенні власних форм використання спеціальних знань (залучення обізнаних осіб) у кримінальному провадженні взяти до уваги особливості чинного кримінального процесуального регламентування правового статусу обізнаних осіб і порядку їх залучення до участі в кримінальному провадженні, а також різне доказове значення результатів такої участі. На підставі цього, можна виокремити такі форми використання спеціальних знань (форми залучення обізнаних осіб) у кримінальному провадженні: 1) залучення експерта; 2) залучення спеціаліста; 3) участь перекладача.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Здійснено аналіз численних дефініцій терміну «обізнані особи», на основі яких було надано авторське визначення поняття обізнаних осіб та визначено ознаки, які їм притаманні. Отже, обізнані особи – це незаінтересовані у результатах кримінального провадження особи, які володіють спеціальними знаннями та які залучаються сторонами, потерпілим, його представником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншими суб'єктами кримінального провадження, яким законом надаються права сторони чи потерпілого, слідчим суддею або судом до участі в кримінальному провадженні у випадках та формах

передбачених КПК для сприяння (допомоги) при вирішенні питань, що виникають під час кримінального провадження, шляхом використання й застосування належних їм спеціальних знань; результати залучення яких мають доказове або орієнтуюче значення для кримінального провадження.

Сформульовано істотні ознаки, які притаманні обізнаним особам: 1) володіння спеціальними знаннями; 2) незаінтересованість у результатах кримінального провадження; 3) залучення до участі в кримінальному провадженні сторонами, потерпілим, його представником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншими суб'єктами кримінального провадження, яким законом надаються права сторони чи потерпілого, слідчим суддею або судом у випадках та формах передбачених КПК; 4) залучення для сприяння (допомоги) при вирішенні питань, які виникають під час кримінального провадження, шляхом використання й застосування належних їм спеціальних знань; 5) доказове або орієнтуюче значення результатів залучення до кримінального провадження таких осіб.

Визначено, що до форм використання спеціальних знань, було відносять 1) залучення експерта; 2) залучення спеціаліста; 3) участь перекладача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Седнев В. В. Онтологія обізнаної особи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 38.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000. Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Махов В. М. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: издательство РУДН, 2000. С. 54.
4. Бондаренко О. О. Поняття та класифікація обізнаних осіб у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 88-92.
5. Селина Е. В. Премениение специальных познаний в российском уголовном процессе: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Краснодар, 2003. С. 10-11.
6. Исаева Л. М. Криминалистическое учение о специальных знаниях сведущих лиц: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. С-Петербург. Гос. ун-т МВД России, 2009. С. 38.
7. Щербаківський М. Г., Куриленко Д. В. Обізнані особи у судочинстві України. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 142-157.
8. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. С. 31.
9. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. С. 250.
10. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. Санкт-Петербург: Альфа, 1996. Т. 2. С. 284.
11. Демидова Є. Обізнані особи у кримінальному судочинстві: поняття та види. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 258-270.
12. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання доказів: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2012. С. 41.